

FÖRENINGEN
LÄCKÖ VÄNNER

ALLA TIDERS STÖRSTA JORDÄGARE I SKARABORG

Av Carl Henrik Ohlsson

Utdrag ur Alla tiders Skaraborg. Publiceras med tillstånd av Skaraborgs Akademi.

Skaraborg har ju bland annat begåvats med ”tiondet enligt bibeln” avseende de gröna näringarna i Sverige. Här står bokstavligen Sveriges ladugård. Dagens jord- och skogsbruk är i allt väsentligt uppbyggt på familjejordbruk, även om storleksrationaliseringar lett till flera större jordägare samt även flera gemensamma driftsbolag, för att uppnå hållbar lönsamhet. Ser man på jordägandet i ett större historiskt perspektiv framstår Magnus Gabriel De la Gardie som alla tiders största jordägare i Skaraborg, vars avtryck finns att skåda på flera av nutidens gods och herresäten än i dag.

BAKGRUND

Eftersom jag är aktiv i Läckö Vänners styrelse och grevens 400-åriga födelsedag firades i höstas 2022, kommer denna artikel handla om Magnus Gabriel De la Gardies stora makt och ägande i Skaraborg under sin levnadstid. För den som vill fördjupa sig ytterligare hänvisar jag till källförteckningen i slutet av kapitlet. Framför allt rekommenderas en utmärkt avhandling vid Uppsala Universitet 1975 av Margareta Revera med titeln *Gods och gård 1650-1680* som blivit främsta källa och inspiration till detta kapitel i årets antologi från Skaraborgs Akademi, med titeln *Alla tiders Skaraborg*.

GODSBILDNINGEN UNDER FADER JACOBS TID

Med godsbildning menas hur ett gods byggs upp, ofta över lång tid, t ex en mansålder. Jacob De la Gardie som var Magnus far hade byggt upp innehavet i Läckö grevskap under sin levnadstid efter att ha fått detta ”såsom ett rätt grevskap” 1615 i donation. Denna donation var otydlig och pekade förutom namngivna gårdar även ut hela socknar och kyrkor som skulle ingå i det donerade grevskapet.

Läckö grevskap bestod således av Läckö Slott och gård med tillhörande ekonomibyggnader, Kållands och Åse häraders gäll, samt Källby och Husaby gäll i Kinne härad. (gäll pastorat). Inom detta grevskap uppbar greven tiondet i skatt från alla skatte- och kronohemman, men inte från de frälsehemman som fanns. Frälse = gårdsägare fri från beskattning. All areal räknades dock in som underlag för grevskapet inom territoriet. Därför är det svårt att forska fram den exakta arealomfattningen. Därmed finns heller ingen absolut sanning om hur många mantal som grevskapet omfattade. Mantal = en kameral taxeringsenhet som angav bärkraften på ett hemman, där frälsegårdarna hade ett mantal, dvs en bonde kunde leva på detta. Ett annat sätt är att mantalets beståndsdelar består av arealstorleken och avkastningsförmågan i tunnor säd, dvs tunnland, på denna jord. Detta tillämpades ända till kommunalskatten infördes i början av 1900-talet. Greven tilldelades även häradshövdingrätten, vid de ting som hölls i grevskapet, så makten var stor även juridiskt.

Man kan dock inte påstå att Jacob De la Gardie var en hängiven jordbrukare. Han arrenderade ut grevskapet 1634 till köpmän eller andra handelsmän. Fadern Jacob var mera fältherre än feodalfurste, med starka drag av affärsmannaskap.

GREVSKAPET ÄRVS AV SONEN MAGNUS GABRIEL

Vid Jacob De la Gardies död 1652 ärvde äldste sonen Magnus Gabriel Läckö Grevskap. Fadern hade då regerat över grevskapet under åren 1615-1652. Den arvtagande sonen stärkte detta grevskaps betydelse och lade mycket kraft för att grevskapet i Skaraborg skulle växa, även om han även erhöll andra landsförläningar runt om i Sverige, som närstående till kungen. För att förstå den

unge grevens strategier måste man skilja på gammalt och nytt frälse. Båda kategoriernas jord innehades på frälsevillkor, dvs nyttjanderätten och möjligheterna till beskattning från bönderna var i stort sett samma. Bokföringsmässigt redovisades dock gammalt frälse som frälsehemman medan nya frälsegårdar redovisades som avsöndrade skatte- och kronohemman, där hela härader eller pastorat avsöndrades. Genom detta behöll kronan kontroll över det nya frälset avseende avsöndringsvillkoren, som var allodiala eller feodala. Alloidalgods innehades av adeln med så gott som oinskränkt äganderätt. Feodala gods var behäftade med inskränkningar i arvs- och förfoganderätt med besittningsskydd. 1655 års riksdagsbeslut innebar att alloidalrättigheterna som givits till adeln 1632 upphävdes och alla godsens blev feodala. Detta innebar att Läckö grevskap gick i arv i sin helhet till äldste sonen och fick ej delas pantas eller säljas. Magnus blev personligen engagerad i uppbyggnaden av sina gods och grevskapet. Därmed var han mer byggherre och feodalfurste än sin fader. Hans skattekraft stärktes och ökades från samtliga hemmanskategorier. Dessutom fick han kungshästar uppfödda och inkörda från alla hemmanskategorier. I samband med arvet fick han lagmansränta från sitt grevskap. Detta utökades med att han även blev lagman över såväl Västergötland som Dal 1652. Fr o m 1655 fick han även behålla den halva ränta som han hade uppboresrätt av kungen att ta in från alla hemman avseende löns avräkning. Därmed skärptes inom alla områden skatten från hemmanen till greven, vars makt och jordägarskap ökade väsentligt.

MAGNUS GABRIELS EGNA GODSBILDNING

Efter mönster från sitt arv från fadern och dess avsöndring av grevskapet förvärvade han hela socknar, härader och gäll genom territoriell avsöndring. Härene och Sävere gäll i Kinne respektive Skånings härader är goda exempel på detta. Läckö grevskap omfattade till slut hela Kållands-Kinnefjärdings och Åse härader! Dessutom gjorde han fristående godsbildning vid Höjentorp i Valle härad till sin maka Maria Eufrosyne. Här lyckades även Magnus Gabriel inkorporera alla frälsegårdar i godsbildningen. Dessutom bildades även Vederlagsgodsens, vars avsikt var att ryttarna mot vederlag i andra hemman skulle kunna lyftas från sina hemman i Höjentorps närhet.

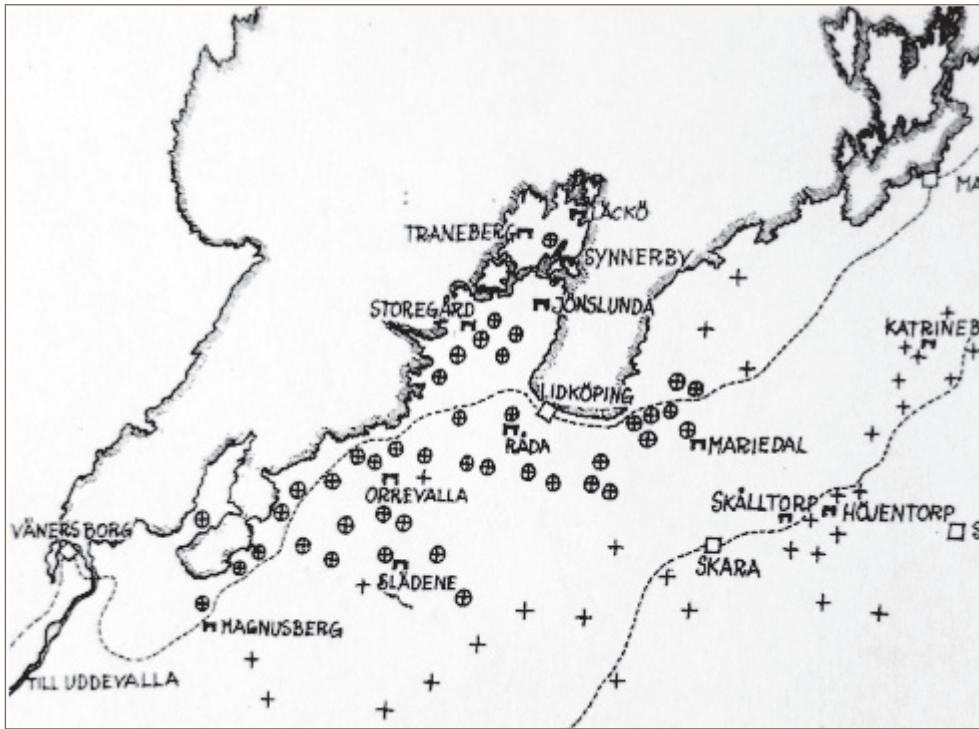
Under sina första tjugo år ökade hans domäner väsentligt. Inte minst hade han fokus på fyra än idag stora och betydelsefulla frälsegods i Skaraborg, som låg strategiskt längs Vänerns strand. Han lyckades genom köp och byten tillföra grevskapet Storegårdsgodset i Rackeby, Tranebergsgodset på Kållandsö, Söderbo-Mariedalsgodset i Lundsbrunn samt Håbergsgodset utanför Grästorp. Huvudmotivet att förvärva Storebergsgodset och Traneberg var hans dröm att bli ensam jordägare på hela Kållandsö, där Läckö är beläget. Dessutom gav dessa säterier en god skattekraft, då de räknades som gamla frälsegårdar, som kunde beskattas med tiondet. Därför prioriterade greven förvärv av gamla frälsegårdar i grevskapet genom köp i början av hans karriär. Ju äldre han

blev övergick han till byteshandel av andra herresäten för att komma över frälsegårdarna. Helst de som han ägde utanför Skaraborg, om det blev tvunget även i norra Skaraborgs Vadsbo härad.

Priset på gårdarna uttrycktes i riksdaler och varsom exempel för ovanstående säteribildningar 10 000 riksdaler för Storegårdsgodset, 22 000 för Tranebergsgodset plus morgongåverätten 2 000 riksdaler, 20 000 för Söderbogodset och 13 224 för Håbergsgodset. Detta var dock inte hela sanningen. Gårdarna värderades dessutom avkastningsmässigt per år i "antal lispund smörränta" samt "antal tunnor kvarnränta". Ett riktpreis på 1650-talet var att per lispund smörränta betala 100 riksdaler.

Västgötagodsen var väl samlade i ett pärlband längs Vänerstranden mellan Hunneberg och Kinnekulle. Tyngdpunkten låg kring Läckö, som var kronjuvelen i grevskapet. Höjentorp bildade centrum i en annan grupp av Västgötagodsets. Här var Magnus andra favoritplats i Skaraborg, till vilken han gärna åkte och bodde under de stora renoveringsperioderna på Läckö Slott. Säterierna låg grupperade från Alingsås till Väneren, där Katrinberg (Botorp) blev norra stödjepunkten. Godsens under Mariedal hade mindre omfång och blev enbrygga mellan grevskapet och Höjentorpsgodsen. Innehaven förändrades över tid och hade en mer lokal sammansättning 1680 än 1650. Grevskapet ökades med alla gamla frälsegårdar och säteribildningar i Skaraborg som greven förvärvade. På motsvarande sätt byttes de andra stora godsens i övriga Sverige bort med förkärlek till att mer eller mindre äga halva Skaraborg direkt eller indirekt! Totala innehavet av gårdar, gods och säterier var över tusen stycken!

Läckö grevskap uppgick omkring år 1654 till 584 $\frac{1}{4}$ mantal. Nettobehållningen 1680 av gammalt frälse var 110 mantal. Detta hade åstadkommits genom köp av 120 mantal och försäljning och byten av 10 mantal. Huvudparten av de erhållna frälsehemmanen låg i Läckö grevskap, dvs 90 mantal. Totalt för Västgötagodsen uppgick arealerna till 584 $\frac{1}{4}$ mantal 1654 och behöll sig konstant under Magnus tid. Västgötagodsen sysselsatte 1675 imponerande 446 personer. Totalt hade greven strax över 1 000 anställda inom sina domäner såväl i Sverige som utomlands. Magnus Gabriel var en aktiv markägare, som genom att skriva brev till sina tillsyningsmän och att ständigt resa runt, hade bra kontroll och styrning över sin omfattande verksamhet. Av dessa arbetade 176 personer på Läckös stat, varav 40 utgjorde det lokala rättsväsendet, nämndemännen. Chef över alla anställda var hauptmannen, som ansvarade inför greven för slottets drift. Läckö var även militärt bemannat av ett trettiotal soldater och ryttare samt musikaliska trumpetare, trumslagare och pukslagare. De övriga västgötagårdarna fungerade i princip som självständiga enheter med gårdsfogde i spetsen. En viss specialisering hade genomförts och godsens stödde varandra under de byggnadskampanjer som genomfördes på respektive gods. Även om det var självhushållning gick merparten av skördarna till hamnarna i Göteborg och Stockholm, där greven ägde varv och skeppsbåtar för export. En stor del av kreatursförsäljningen hamnade i vår huvudstad. Det var även här

som greven hade sitt högkvarter med en hovstat på ca 130 personer! På hemvägen köptes i första hand salt och järn i retur. Förutom bra hamnläge på godsen, låg även dessa strategiskt intill dåtidens utbyggda vägnät. Denna infrastruktur blev till en stor konkurrensfördel för Västgötagodsen, som endast stoppades av snöoväder och tjällossning!

FASTA TILLGÅNGAR I SKARABORG

Grevskapen som institution i Sverige vid denna tid kan väcka förvåning. De tillkom och utökades i en stat som i övrigt strävade efter administrativ centralisering och entydighet. Landshövdingen i Skaraborgs län Tord Ulvsson Bonde hade det inte lätt med grevskapet Läckö, då dess ägare greven Magnus Gabriel De La Gardie, samtidigt var rikets kansler! Han ursäktade sig på följande sätt, när han lokalt skulle bevaka rikets rätt visavi grevskapet: "Om jag nu härmed haver gjort Eders Höggrevlige Excellens emot, vill jag uti djupaste ödmjukhet avbedja, eftersom jag det icke bättre förstått haver".

Läckö grevskap omfattade således tre häradar, Åse, Kålland och det nybildade Kinne fjärding, en utbrytning ur Kinne härad. Sammanlagt ingick det 44 kyrksocknar i dessa tre häraders grevskap. Samtidigt har antalet säterier i Läckögrevens ägo ökat från 4 till 18, varav sju av dessa nyanlagts av honom själv.

Inom grevskapet hade Magnus förutom gods och gårdar även följande imponerande fasta tillgångar:

- Kyrkobyggnader där greven planerade, renoverade och byggde kyrkobyggnader. Bl a restaurering av Varnhems klosterkyrka och Läckö slottskyrka, ombyggnad av Otterstad kyrka, inredning av Eggby kyrka vid Hjuentorp, ombyggnad av Lidköpings kyrka. Ombyggnad av Mellby kyrka, bygge av Hjuentorps, Mariedals samt Tranerbergs kapeller.

- Hospital uppfördes och drevs på Läckö, i Synnerby, Varnhem och Flo socknar.
- Barnhus uppfördes och drevs i Lidköping och Synnerby.
- Skolor uppfördes och drevs på Läckö, i Varnhem och Lidköping.

Greven var även drivande bakom och anlade sin stad Lidköping vid Lidans mynning till Vänern. Denna handling är dock värt ett eget kapitel!

FASTA TILLGÅNGAR I SVERIGE OCH VÄRLDEN

I Sverige finns följande gods och herresäten som drevs av Magnus Gabriel De La Gardie:

- Ekholmen och övriga Upplandsgods i Trögs härad i Veckholms socken, som omfattade 114 mantal.
- Venngarn utanför Sigtuna som omfattade 47 mantal.
- Dessutom Älbrunna i Lossa socken, Kalmarnäs i Kalmar socken, Jakobsdal, Hussby, Alagodsens, Älbrunna samt Resta säteri i Nysätra socken.

I Baltikum ägde och drev greven:

- I Estland grevskapen Pernau, Hapsal med tolv byar, Kokenau med 16 byar, Kaima med 9 byar, Audern med 20 byar, Pörrafer med 13 byar, ön Kymö med 4 byar samt Torgel och Takeport.
- I Finland fans Illmora med 15 hemman
- I Tyskland ön Wollin, klostren Poel och Neu i Mecklenburg samt hus i Weimar.

GREVSKAPETS NEDGÅNG OCH FALL

Finansieringen av denna godsbildning byggde i allt väsentligt på att han inom grevskapet tog hand om skatt-euppbörden, dvs tiondet av skörden, som dågällde. Detta gällde såväl det säteribestånd av gamlafrälsegårdar som han förvärvade liksom även från de fria bönderna inom grevskapet och dess territoriella avgränsning. Beräkningen utgick från normala skördeår, vilket säkerställde tryggheten långsiktigt av inkomsterna. Mer och mer tog han även in uppbörd av allmogen och bönderna idagsverken, som man skulle göra åt greven. Detta utgjorde stommen av arbetskraft för de stora byggprojekt som byggherren Magnus drev på Läckö, på säterierna, i Varnhems klosterkyrka samt vid anläggandet av staden Lidköping. De stora riskerna tog bönderna som "arrenderade" markerna på detta sätt och fick bära ansvaret för årstidsvariationer, missväxt och djursjukdomar samt handeln med sina lokalt producerade varor. Med ett undantag, staden Lidköping, drabbades västgötagodsen inte nämnvärt av 1655 års riksdagsbeslut om en begränsad reduktion. Indragningen till kronan av staden Lidköping uppvägdes i viss mån av att greven erhöll rätt att anlägga en egen stad i grevskapet.

Stickprov från den historiska forskningen visar att han 1669 drog in 310 480 riksdaler kopparmynt från sin samlade godsegendom. Men utgifterna räknades till 313 071 riksdaler kopparmynt. Det gick alltså inte ens ihop. Grevens ekonomi kan liknas vid en spänd båge till sitt yttersta! Reduktionen och förmyndarräfsten ställde, enligt hans egna utsago, honom barskrapad. Reduktionen blev en utdragen historia, som slutade med att kronan förfogade över 35 procent av all mark, bönderna över 32 procent medan adeln kraftigt sjönk till 33 procent. Kungen visade varken nåd mot Magnus Gabriel eller sin faster Maria Eufrosyne. Han fick endast behålla Höjentorp, som varit en gåva till sin fru, samt Venngarn i Uppland, när röken skingrats. Samtidigt blossade ånyo en arvsvist sedan faderns död upp sig igen i samband med modern Ebba Brahes död 1674. Han fortsatte i stoisk högform att kämpa för sin rättvisa in i det sista. I ett av hans mest självbekännande dokument beskriver han självkritiskt att han haft så många statliga uppdrag så han inte haft tid att slå vakt om sina privata tillgångar.

Reduktionens knallhårda domar hade brandskattat hans reservkapital och därmed kreditvärdighet, vilket ledde till att godsimperiet föll. Skrivelsen avslutas dock hedersamt med att han alltid haft hederliga avsikter och inte förslösat eller spelat bort något. Magnus Gabriel dog

på sitt sextiotredje levnadsår i sitt sovgemak på Venngarn 26 april 1686 och begravdes efter statsbegravning i Ridderholmskyrkan i Stockholm i september samma år i Varnhems klosterkyrka.

MAGNUS GABRIEL DE LA GARDIES LIVSRUNA

Här redovisas i kronologisk ordning en livsruna över Magnus De La Gardies innehållsrika liv:

1622	Född i Reval 15 oktober.
1635-44	Studier i Uppsala, studieresor till Holland och Frankrike.
1646	Svenska ambassaden i Frankrike.
1647	Gifte sig med pfalzgrevinnan Maria Eufrosyne, som får Höjentorp i gåva. Riksråd.
1648	Tillträder grevskapet Arensburg. Jakobsdals trädgård påbörjas.
1650	Generalguvernör i Riga.
1652	Ärver efter fadern grevskapet Läckö och herrskapet Hapsal. Riksskattmästare.
1653	Får Jakobsdal av modern. Köper Venngarn. Avsatt av drottningen som riksskattmästare.
1654	Förlorar Arensburg vid drottning Kristinas abdikation. Blir kansler för Uppsala Universitet. Läcköbyggnation påbörjas.
1655	Riksskattmästare igen! Generalguvernör i Livland
1655-60	I Baltikum och Polen som krigsledare och förhandlare. Hapsals slott renoveras.
1660	Kung Karl Gustaf dör. Åter till Sverige. Rikskansler i förmyndarregeringen. Omgestaltung av Jakobsdals slott inleds.
1661	Tillträder grevskapet Pernau.
1665	Venngarns slottskapell inreds.
1666	Antikvitetskollegiet inrättas. Mariedals restaureringar påbörjas.
1669	Säljer Jakobsdal, köper Karlberg.
1670	Ombyggnad av Karlberg påbörjas. Privilegier för Nya Lidköping upprättas.
1674	Tillträder Käggleholm efter moderns död.
1675	Kriget mot Preussen och Danmark inleds. Ställningen inför kungen börjar undergrävas.

- 1676 Befälhavare i Västergötland när danskarna anfaller.
- 1677 Slaget vid Uddevalla. Nedlägger befålet i Västergötland.
- 1678 Rollen som politiker utspelad.
- 1679 Fred med Danmark. Bygger Ödeby kyrka.
- 1680 Reduktionen inleds. Blir Riksdrots.
- 1686 Död på Venngarn 26 april. Begravning i Ridderholmskyrkan, jordfästning i Varnhems klosterkyrka.
- 1687 Maken Maria Eufrosyne död på Höjentorp.

SAMMANFATTNING

Med ovanstående sammanställning och redovisning av hans gods, gårdar och grevskap, hämtade ur nedan citerade källor, kan man med gott samvete utropa Magnus Gabriel De la Gardie till alla tiders största jordägare i Skaraborg! Hans livsgärning och ande inspirerar än idag över drygt tusen gårdars jordägare och arrendatorer!

EPILOG

Hur ser det ut idag? Låt oss följa Läckö Kungsgårds utveckling som exempel: Läckö Kungsgård och slottet har haft en gemensam historia fram tills reduktionen 1681. Sedan dess har gården varit utarrenderad. Familjen Adlercreutz var de sista som hade Läckö i förläning. Carl Johan Adlercreutz fick Läckö i förläning på 60 år för sina insatser i Finska kriget 1808-1809. Efter Carl-Johans död hade familjen Adlercreutz sedan Läckö Kungsgård fram tills 1828 då den ingifte Carl Rudenschöld övertog förläningen som arrende.

Från 1860 arrenderade Carls son, Axel Rudenschöld, Läckö Kungsgård. Axel Rudenschöld är den arrendator som innehaft Läckö längst tid, 54 år. Den arrendator som suttit näst längst är Christer Svederberg mellan 1968 och 2013. Från slutet av 1800-talet fram tills 1990-talet genomgick gården stora förändringar. Skiften slogs ihop och stora avvattning- och dikesföretag genomfördes. I norr och i söder finns två stora invallningar som håller Väneren ute från gårdens åkrar. En bevattningsanläggning grävdes ned på 1980-talet.

Den nya ladugården byggdes 1929 och mjölkorna stod där installerade fram till ca 1950. 1984/85 byggdes ladu-

gården om till en modern maskinhall. I södra delen av ladugården uppfördes på 1950-talet en spannmålsanläggning. Denna moderniserades 1970, men räckte med tiden inte till och blev omodern. 2009 förlängdes ladugården med 12 m och ett helt nytt torkhus uppfördes integrerat med den gamla byggnaden. Under 2010 och 2011 byggdes ett nytt spannmålslager i den gamla spannmålsanläggningen. Den nya spannmålsanläggningen är automatiskt styrd och har en lagringskapacitet på cirka 1800 m³.

Gårdens äldsta byggnad är den så kallade Oxladugården (korsvirkesladan). Den är daterad till 1761. Det är den enda byggnad som idag inte ingår i arrendet och i arrendatorns underhållsskyldighet. Mangårdsbyggnaden uppfördes mellan åren 1829 och 1832. Den har under åren genomgått flera olika moderniseringar och är idag bostad till arrendatorn. I Mangårdsbyggnaden finns tre rum med ett särskilt kulturhistoriskt skydd. Delar av gården i övrigt ingår i det statliga byggnadsminnet. Gränsen för byggnadsminnet går norr om ladugården och sträcker sig över Stora slottsträdgården och norr ut mot Läckö slott.

Under åren har olika statliga myndigheter och verk förvaltat Läckö Kungsgård. Från Kungliga Byggnadsstyrelsen över Domänverket till Statens Fastighetsverk, SFV, som tog över förvaltningen 1993. Den avdelning inom SFV som förvaltar statens jordbruksegendomar heter SFV jord och är placerad i Uppsala.

På Läckö Kungsgård idag bedrivs hållbar konventionell växtodling och betesdrift på 360 ha inklusive tilläggsarrenden och tillköp i grannskapet. Skogen är på 470 hektar, totalt inklusive kronoholmar och impediment är fastigheten Läckö 1:7 på cirka 850 hektar. Växtodlingen är inriktad på spannmål och oljevaxter. Den spannmål som odlas är främst vete, malkorn och havre. Arrendatorn Carl- Fredrik Svederberg med anställda utför även entreprenad såsom snöröjning och lyftarbeten med teleskopplastare. Betesmarkerna runt slottet betas av djur från en av gårdens samarbetspartner, Läckö Kött. Det gamla svinhuset har renoverats till gårds kontor, med tillhörande modern konferensanläggning.

Familjen Svederberg arrenderar Läckö Kungsgård av Statens Fastighetsverk och tillsammans förvaltas gården som är en del av vårt svenska kulturarv. Familjen har varit på gården i två generationer sedan 1968 då pappa Christer tillträdde arrendet. I framtiden ser Carl-Fredrik ett ökat samarbete med slottet som en av de största utvecklingspotentialerna för sitt företag. En målsättning som rimmar väl med Läckö slotts och Läckö Väners motsvarande ambitioner för framtiden!

KÄLLOR

Margareta Revera: Gods och gård 1650-1680, Magnus Gabriel De la Gardies godsbildning och godsdrift, i: *Västergötland del 1*

Göran Lindahl: *Magnus Gabriel De la Gardie, hans gods och hans folk*

Göran Lindahl: *Läckö – landskapet, borgen, slottet*

Peter Ullgren: *En makalös historia – Magnus Gabriel De la Gardies uppgång och fall*

Material från studiecirkel 2011 i Läckö Vänner

Intervju med Carl- Fredrik Svederberg
samt fakta från lackokungsgard.se